

Seyyed Ahmed Barili's Political-Military Strategies in Confronting the Sikhs

Ahmad Zubair Bayanfar¹, Khadijeh Alemi²

1. Ph.D. Candidate in Islamic History, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran, Email: byanfar@alumni.ut.ac.ir

2. Assistant Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran, Email: alemi1900@ut.ac.ir

Article Info Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:
23, November, 2024

In Revised Form:
13, May, 2025

Accepted:
25, May, 2025

Published Online:
20, September, 2025

Keywords: Seyyed Ahmed Barili, Hijra, Jihad, Mujahideen Group, Sikhs.

Seyyed Ahmed was from Bareilly who went to Delhi to study and became one of the students of Shah AbdulAziz of Delhi. In a fatwa, Shah AbdulAziz declared the Indian subcontinent Dar al Harb, and Seyyed Ahmed, inspired by his opinions, decided to remove the Indian subcontinent from non-Muslim rule through the principle of Jihad. Ahmed Barili's main goal was to liberate the subcontinent from British domination. Therefore, we first decided to form a region far from the British government and then make it a base for the liberation of the Indian subcontinent. Therefore, Ahmed Barili migrated to the northwestern regions of the subcontinent and, with the efforts of the Jamaat-e-Mujahideen movement, prepared for jihad against the Sikhs and the British. So the main question is what political and military strategies did Ahmed Barili adopt to use personal computers and Sikhs? The claim, using the library method and the use of descriptive and historical analysis, is that Ahmed Barili adopted the dual paths of migration and jihad to create Dar al-Islam and confront the Sikh state. The first research is that Ahmed Barili was the first Muslim in the Indian subcontinent to issue a fatwa of jihad against British colonialism and for the first time put forward the theory of Islamic rule over Sharia and called himself Amir al-Mu'minin. Despite winning the battle of Akora, he was defeated and killed in the two battles of Shaidu and Balakot.

Cite this The Author(s): Bayanfar, A. Z., Alemi, K., (2025). Seyyed Ahmed Barili's Political-Military Strategies in Confronting the Sikhs: Historical Sciences Studies Vol.17, No 1, Serial No.39 –Spring- Summer, (89-110).

DOI: [10.22059/jhss.2025.391112.473787](https://doi.org/10.22059/jhss.2025.391112.473787)

Publisher: University of Tehran Press

https://jhss.ut.ac.ir/article_104087.html?lang=en

1. Introduction

Following the death of Aurangzeb, the decline of the Mughal Empire accelerated, and succession conflicts created a political vacuum. In this context, groups like the Marathas, Jats, and Sikhs revolted against central authority. Simultaneously, European powers, notably the British, expanded their influence through trade privileges and deceptive diplomacy. Victory at the Battle of Plassey (1757) secured British dominance over Bengal and Bihar. Resistance from figures like Haider Ali and Tipu Sultan in Mysore ultimately failed. In response to this political decay, Shah Waliullah Dehlawi initiated a religious reform movement aimed at uniting Muslims and establishing an Islamic state. His disciples and descendants, particularly Shah Abdul Aziz (with his fatwa declaring India Dar al-Harb) and Seyyed Ahmed Barili, transformed these ideas into a socio-political and anti-colonial movement.

Although Seyyed Ahmed Barili's actions profoundly influenced Islamic movements in the subcontinent, they have received limited attention in Persian-language research. Existing works, such as those by Tarafdari or Nazemianfard, typically offer brief descriptions. Urdu works (e.g., by Mehr and Nadwi) often adopt an ideological and apologetic approach. While valuable English research, like the works of Altaf Qadir and Ayesha Jalal, exists, this article's focus is on analyzing Seyyed Ahmed Barili's political and military strategies against the Sikhs.

Seyyed Ahmed was born in 1786 in Rae Bareilly. After his father's death, he went to Delhi to study under Shah Waliullah's family (Shah Abdul Aziz and others), mastering religious and mystical sciences. He then joined Amir Khan's army to gain military experience but left in opposition to Amir Khan's peace treaty with the British. Upon returning to Delhi, he was honored by his teacher and embarked on extensive preaching tours across the subcontinent.

He left behind works in Persian and Urdu, the most important being "Sirat-e-Mustaqeem." His other works, such as "Mulhamat-e-Ahmadiyya" and "Risala Asghal," deal with mystical and doctrinal issues. His collected correspondence is also crucial for understanding his relations with rulers and scholars.

By performing the Hajj pilgrimage when it had been suspended due to insecurity, Seyyed Ahmed demonstrated his resolve. This journey became a vast propaganda tour, paving the way for the formation of the Jamaat-e-Mujahideen. Responding to Shah Abdul Aziz's fatwa declaring India Dar al-Harb, he migrated with his followers in 1826 from British-controlled territories (Dar al-Harb) to the Frontier region (Dar al-Islam).

His military experiences and travels led him to conclude that only through jihad could an Islamic state be revived. He declared jihad against the Sikh rule in December 1826 and was proclaimed "Amir al-Mu'minin" (Commander of the Faithful) in February 1827 after receiving pledges of allegiance. He sent letters requesting help from neighboring Muslim rulers. His election as Amir was both for managing the jihad and controlling the undisciplined tribal forces.

Seyyed Ahmed chose the Frontier region as his main base (Dar al-Islam) for reasons including its Muslim majority, Sikh oppression, strategic location, and distance from complete British control. His thought was influenced by Shah Waliullah but, unlike traditional Sufism, emphasized direct emulation of the Prophetic path and Sharia, considering many common Sufi practices as innovation (Bid'ah). He implemented important social reforms, such as enforcing Zakat, prohibiting child marriage, and encouraging the remarriage of widows. His opponents labeled him a "Wahhabi," yet he remained faithful to Sufi orders

(Naqshbandiyya, Qadiriyya, Chishtiyya). Tribal opposition to his social reforms and religious strictness was a significant cause of his subsequent failures.

In the first battle, despite being outnumbered (1,500 Mujahideen vs. 7,000-10,000 Sikhs), Seyyed Ahmed achieved a decisive victory through a surprise night attack. This victory greatly enhanced his credibility and popularity.

In this battle, the betrayal of Yar Muhammad Khan Barakzai, a key ally who secretly negotiated with the Sikhs and withdrew his forces, led to a heavy defeat for the Mujahideen. This revealed that the alliance with tribal chiefs was fragile and based on self-interest, as they viewed Seyyed Ahmed's religious government as interference in their affairs.

After repeated defeats and betrayals, Seyyed Ahmed retreated to Balakot. In the final battle, Sikh forces under Sher Singh, guided by a local, outflanked the Mujahideen positions and overpowered them. Seyyed Ahmed was killed in combat. His body was initially thrown into a river but was later secretly buried by his followers. His death was interpreted as his occultation (ghaybat), turning him into a symbol of resistance.

Seyyed Ahmed Barili's movement, a synthesis of Naqshbandi Sufism and the political thought of Shah Waliullah, became the first organized movement in the Indian subcontinent based on the dual strategy of "Hijrat and Jihad." His defeat can be attributed to two sets of factors: external factors (the military power of the Sikhs and British propaganda labeling him a Wahhabi) and internal factors (the tribal and self-centered structure of the Frontier society, the betrayal of tribal chiefs, and Seyyed Ahmed's insufficient understanding of the tribal mindset, which led to resistance against his social and religious reforms). Despite his failure, his movement left a lasting legacy of armed resistance against colonialism in South Asia.

راهبردهای سیاسی - نظامی سید احمد بریلی در رویارویی با سیک‌ها

احمد زبیر بیانفر^۱، خدیجه عالمی^۲

bayanfar@alumni.ut.ac.ir

alemi1900@ut.ac.ir

۱. دانشجوی دکتری تاریخ اسلام، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران، رایانامه:

۲. نویسنده مسئول، استادیار گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران، رایانامه:

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:

علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۰۹/۰۳

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۴/۰۲/۲۴

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۳/۰۵

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۰۶/۳۰

واژه‌های کلیدی:

سید احمد بریلی،

هجرت، جهاد،

جماعت مجاهدین،

سیک‌ها.

سیداحمد بریلی از سادات شهر بریلی است که در هجده سالگی با هدف تحصیل به دهلی رفت و در زمره شاگردان شاه عبدالعزیز دهلوی جای گرفت. شاه عبدالعزیز به دلیل سلطه بریتانیا، در فتوایی شبه‌قاره‌هند را دارالحرب اعلام نمود و سیداحمد بریلی ملهم از آراء وی، بر آن شد تا از طریق اصل جهاد، عناصر بدعت‌آمیز را از اعتقادات مسلمانان برطرف و شبه‌قاره‌هند را از تیول غیرمسلمان خارج سازد. هدف اصلی سیداحمد بریلی، آزادی شبه‌قاره‌هند از سلطه بریتانیا بود. بنابراین تصمیم گرفت ابتدا در منطقه‌ای دور از دسترس بریتانیا حکومت اسلامی تشکیل داده و سپس آن را پایگاهی برای آزادسازی شبه‌قاره هند قرار دهد. از این‌رو سیداحمد بریلی به مناطق شمال غرب شبه‌قاره‌هند هجرت کرد و با تأسیس جنبش جماعت مجاهدین، آماده جهاد با سیک‌ها و بریتانیا گردید. بنابراین سوال اصلی پژوهش این است که سیداحمد بریلی جهت مواجهه مسلمانان و سیک‌ها چه راهبردهای سیاسی و نظامی را در پیش گرفت؟ مدعا با استفاده از شیوه کتابخانه‌ای و رویکرد توصیفی و تحلیل تاریخی این است که سیداحمد بریلی راهبردهای دوگانه‌ی هجرت و جهاد را برای ایجاد دارالاسلام و تقابل با دولت سیک در پیش گرفت. دستاورد پژوهش این است که سیداحمد بریلی نخستین فرد مسلمان در شبه‌قاره‌هند است که فتوای جهاد علیه استعمار بریتانیا را صادر و برای نخستین‌بار نظریه‌ی حکومت اسلامی بر مبنای شریعت را مطرح نمود و خود را امیرالمؤمنین نامید. وی با وجود پیروزی در نبرد آکوره، در دو نبرد شیدو و بالاکوت شکست خورد و به قتل رسید.

استناد: بیانفر، زبیر احمد، عالمی، خدیجه؛ (۱۴۰۴). راهبردهای سیاسی - نظامی سید احمد بریلی در رویارویی با سیک‌ها: پژوهشهای علوم تاریخی، سال ۱۷، شماره ۱، بهار و تابستان، شماره پیاپی ۳۹- (۱۱۰-۸۹).
DOI: 10.22059/jhss.2025.391112.473787

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

https://jhss.ut.ac.ir/article_104087.html?lang=en

۱. مقدمه

با درگذشت اورنگ‌زیب زوال حاکمیت گورکانیان در شبه‌قاره‌هند سرعت گرفت. نزاع جانشینی وی موجب خلاء سیاسی در شبه‌قاره‌هند شد (اسپیر، ۱۳۸۷: ۹۴). در چنین شرایطی، گروه‌های ناراضی مارات، جات و سیک به ستیز با حاکمیت مرکزی برخاستند و خودمختاری در پیش گرفتند. از طرف دیگر، پرتغال، هلند، فرانسه و بریتانیا امتیازات تجاری متعددی از شاهان گورکانی اخذ نمودند و به بهانه‌ی حمایت از تجار و ناوگان تجاری، نیروی نظامی به شبه‌قاره‌هند وارد کردند. بریتانیا با استفاده از وعده‌های تجاری، رشوه‌دادن به درباریان، ایجاد نفوذ و اختلاف میان امیران شبه‌قاره‌هند به گسترش سلطه خود پرداخت؛ چنانکه در جنگ پلاسی^۱ (۱۷۵۷م) مقاومت سراج‌الدوله در بنگال را در هم شکست و بر سراسر ایالات بنگال و بیهار مسلط شد. یکی از نخستین پیامد حکومت آن‌ها قحطی بزرگی بود که در سال ۱۷۷۰م در این دو ایالت پدید آمد و بیش از یک‌سوم جمعیت این نواحی را از بین برد. دومین پیامد حضور بریتانیا مقاومت مردمی علیه سلطه‌ی آنان بود. اگرچه حیدرعلی (۱۷۸۲-۱۷۶۷م) و فرزندش تیپوسلطان (۱۷۹۹-۱۷۸۲م) فرمانروایان ایالت میسور، با بسیج مردمی شکست سنگین بر بریتانیا وارد کردند؛ لیکن سرانجام از نیروهای آنان شکست خوردند. (نهر، ۱۳۶۱: ۴۵۵؛ عالمی، ۱۳۹۶: ۳۷؛ Alemi & Mousavi salem, 2017: 231-232)

در شرایطی که انحطاط سیاسی استحکام و یکپارچگی حکومت گورکانیان را تهدید می‌کرد؛ شاه ولی‌الله دهلوی (۱۷۶۲-۱۷۰۲م) جنبشی در چارچوب اصلاح‌طلبی‌دینی به راه انداخت. وی آرزوی ایجاد یک حکومت توانمند اسلامی را در سر می‌پروراند؛ از این رو کنار زدن اختلافات مذهبی و فکری میان مسلمانان شبه‌قاره‌هند را ضروری می‌دانست. وی برای پیراستن باورها و عقاید دینی از موارد اختلاف‌انگیز، برجسته کردن بنیادهای مورد احترام همه‌ی مسلمانان و همچنین نشان دادن بی‌اهمیت بودن اختلاف‌نظرها بود. او ریشه‌ی نابه‌سامانی‌های جامعه و شرط بنیادین آسایش و کمال را مقوله‌ای مرتبط با امور معنوی و اخلاقی می‌دانست (احمدی‌منش، ۱۳۹۵: ۲۸). شاه‌ولی‌الله برای رهانیدن مسلمانان شبه‌قاره‌هند از تفرقه، به فرمان‌روایان مسلمان چشم امید داشت تا حکومت دهلوی را بازسازی کنند و یکپارچگی را میان مسلمانان باز گردانند. از این رو از محمدشاه و دیگر بزرگان مسلمان مانند نجیب‌الدوله سردار قوم رهیلا، نظام‌الملک حیدرآباد و احمدشاه ابدالی درخواست کرد تا جبهه‌ای متحد در برابر سپاهیان غیرمسلمان تشکیل دهند (آواری، ۱۳۹۸: ۱۹۹).

اعقاب شاه ولی‌الله دهلوی افکار اصلاحی او را به حرکت اجتماعی-سیاسی و ضد استعماری تبدیل کردند. به دنبال تسخیر دهلوی از سوی بریتانیا، شاه عبدالعزیز در مقام محدث هند طی

فتوایی اعلام کرد که هندوستان با تسلط و سیطرهٔ بریتانیا دیگر دارالاسلام نیست و به دارالحرب تبدیل یافته است. در همین راستا، شاگرد او سیداحمد بریلی (۱۷۸۶-۱۸۳۱م) جنبش جماعت مجاهدین را در میان قبایل پختون (ساکن در شمال غربی شبه‌قاره‌هند) با هدف بازسازی جامعه‌ی شبه‌قاره‌هند منطبق با اصول عدالت اجتماعی تشکیل داد و برای جهاد علیه سیک‌ها و بریتانیا آماده‌ی پیکار گردید (آنتونوا، ۱۳۶۱: ۷۸).

پیشینهٔ پژوهش

اقدامات سیداحمد بریلی (بریلوی) به رغم اهمیت و تأثیر آن بر جنبش‌های اسلامی شبه‌قاره‌هند، چندان مورد توجه پژوهشگران فارسی‌زبان قرار نگرفته است. در دهه‌های اخیر، منصور طرفداری در بخش‌هایی از کتاب «استعمار انگلیس و مسلمانان شبه‌قاره‌هند»، به این موضوع پرداخته است. از سوی علی ناظمیان فرد نیز مقاله‌ای با عنوان «طریقت محمدیه در هند بریتانیا» در سال ۱۳۸۴ چاپ شده که توصیف کوتاهی از زندگی سیداحمدبریلی و مبارزات وی با سیک‌ها ارائه نموده است. تفاوت اساسی پژوهش حاضر با مقاله فوق در تحلیل راهبردهای نظامی سید احمد بریلی در نبرد با سیک‌ها است. همچنین به زبان اردو، آثاری از سوی غلام‌رسول مهر با عنوان «تحریک سیداحمد شهید» و حسن علی ندوی تحت عنوان «سیرت سیداحمد شهید» نوشته شده است که به بررسی زندگی و مبارزات سیداحمد بریلی، جماعت مجاهدین و جنبش‌های متأثر از جماعت مجاهدین پرداخته‌اند. با این حال در کتب اردو به دلیل رویکرد ایدئولوژیک، نویسندگان در جایگاه یاران و پیروان اعتقادی سیداحمد بریلی سعی نموده‌اند از خطاهای وی ابا و رزند و ناکامی جماعت مجاهدین را نتیجه‌ی خودخواهی سران قبایل و فرهنگ قبایلی ارزیابی کنند. لذا تفاوت این کار با آثار ذکر شده، رویکرد بی‌طرفانه به حوادث است. به زبان انگلیسی نیز، الطاف قدیر و عایشه جلال پژوهش‌های آکادمیک و ارزنده درباره‌ی سیداحمد بریلی و جماعت مجاهدین انجام داده‌اند. اولی در اثر خود با عنوان «Sayyid Ahmad Barailvi: His Movement and Legacy from the Pukhtun perspective» سیداحمد را فرد الهام‌بخش در مبارزه با استعمار بریتانیا معرفی نموده و با اتکا به ساخت اجتماعی و فرهنگی خیبرپختونخواه، شکست جماعت مجاهدین را بررسی کرده است. عایشه جلال نیز در کتاب «Partisans of Allah: Jihad in South Asia» سعی کرده نسبت امر قدسی را با جنگ عادلانه و جهاد اسلامی تبیین نماید. وی در فصلی از کتاب با عنوان «شهدای بالاکوت» ایده‌پردازی جهاد از منظر سیداحمد بریلی را واکاوی نموده است. لذا تفاوت اساسی آثار مذکور با مقاله حاضر در توجه به راهبردهای سیاسی و نظامی سیداحمدبریلی در مواجهه با سیک‌ها است.

زندگی و زمانه سیداحمد بریلی

الف) زیست فردی

سیداحمد بریلی (بریلوی) در ۲۷ نوامبر ۱۷۸۶م در رای بریلی (اوتارپرادش کنونی) به دنیا آمد. (Ahmad, 1980: 22) شجره‌وی به حسن (ع) سبط اول محمد (ص) می‌رسد (علی، ۱۳۹۹: ۱۱). سلف دوازدهم سیداحمد بریلی، عارف و عالم شهیر سید رشیدالدین از راه غزنین همراه با جماعتی از مجاهدین وارد شبه‌قاره‌هند گردید (ندوی، ۱۳۹۶: ۹). سیداحمد بریلی از دوازده سالگی به سبب از دست دادن پدرش سیدمحمدعرفان و به منظور تأمین معاش خانواده به لکهنو^۱ سفر نمود (عثمانی، ۱۹۸۳: ۲۲). کمی بعد به قصد دیدار با شاه عبدالعزیز رهسپار دهلی شد (حسنی، ۱۹۹۶: ۲۸). شاه عبدالعزیز از سیداحمد بریلی استقبال نمود و وی را نزد برادرش عبدالقادر دهلوی فرستاد تا در مسجد اکبرآبادی منزل گزیند (علی، ۱۳۹۹: ۱۸). وی در این دوره نزد شاه عبدالعزیز، شاه عبدالقادر، شاه رفیع‌الدین و احتمالاً شاه‌اسماعیل، آموزه‌های دینی را فراگرفت. با این حال، شاه عبدالعزیز به مثابه‌ی راهنمای معنوی وی، قرآن، تفسیر و حدیث را به او آموخت و سلوک عرفانی او را تحت نظر گرفت. بدین ترتیب سیداحمد بریلی از دین اسلام آگاهی یافت و با زبان‌های عربی و فارسی آشنا شد؛ به‌گونه‌ای که می‌توانست به هردو زبان بنویسد (Qadir, 2015: 29).

سیداحمد بریلی با سپری نمودن پنج سال در دهلی، در سال ۱۸۰۸م به رای بریلی^۲ برگشت و با دختر یکی از بزرگان سادات نصیرآباد با نام زهره ازدواج نمود. یک سال بعد، همسرش دختری به دنیا آورد که نام او را ساره گذاشتند (مهر، ۲۰۰۸: ۱۲۴). وی در سال ۱۸۱۱م به امیرخان نواب تونک^۳ پیوست و در آن‌جا فنون نظامی، تدبیر و انضباط را فراگرفت. او که معتقد به مبارزه با سلطه‌ی نیروهای غیرمسلمان بود، با عقد قرارداد صلح میان امیرخان و بریتانیا (۹ نوامبر ۱۸۱۷م) مخالفت نمود و این امر منجر به تیرگی روابط وی با امیرخان و بازگشت او به نزد شاه عبدالعزیز شد. وی در دهلی مورد استقبال قرار گرفت و از سوی شاه عبدالعزیز مفتخر به دریافت خرقة شد. شاه اسماعیل، شاه عبدالحی و شاه اسحق که از اعضای خانواده‌ی شاه ولی الله دهلوی و از رهبران علمای مسلمان شبه‌قاره‌هند بودند، به بریلی اقتدا کرده و وی را به عنوان مرشد روحانی خود پذیرفتند (Shah, 2009: 28). او با اجازه عبدالعزیز با هدف دعوت، سفرهای اصلاحی را آغاز نمود. سیداحمد بریلی در ابتدا به مناطق دواب (گنگا و جمنا) سفر نمود؛ سپس از مناطق شرقی رای بریلی مانند بنارس و الله آباد دیدن کرد. سومین مقصد وی لکهنو بود. او سرانجام به مناطق کانپور، اکولا، جهان‌آباد و فتح‌پور سفرهایی انجام داد (نشاط، ۲۰۱۵: ۳۷).

1 . Lucknow
2 . Rae Bareli
3 . Tonk

ب) آثار و مکاتبات

سیداحمد بریلی آثار اعتقادی و فکری قابل توجهی به زبان فارسی و اردو از خود باقی گذاشت. وی در آثار و مکاتبات خویش، به مسایل اعتقادی و غالباً حوادث سیاسی و اجتماعی مسلمانان شبه‌قاره‌هند پرداخته است. وی در کتاب *صراط مستقیم* (بارزترین اثر او که در سال ۱۲۳۳ ق نوشته شده) به مباحث اعتقادی و همچنین به جنبش خویش پرداخته است. رساله *اشغال* از دیگر آثار سیداحمد بریلی است که ۱۲۴۲ ق نوشته شده است. رساله اشغال دربرگیرنده‌ی اذکار و معرفی سلسله‌ی مرشدان طریقت‌های چشتیه، قادریه و نقشبندیه است. *انوارالصلاح* اثر دیگر وی، احتمالاً در ۱۲۴۱ ق تحریر گردیده و در آن به نماز، تزکیه نفس و تفسیر بعضی از سوره‌های قرآن پرداخته است. کتابی با عنوان *ملهمات احمدیه فی الطریق* / *المحمدیه* از دیگر آثار سیداحمد بریلی است که با اهتمام محمد علی اکبرآبادی در ۱۲۹۹ ق منتشر شده و شامل مباحث عرفانی و موضوعات امامت، ولایت، ایمان و عقل است. رساله‌ای در *نکاح بیوگان* اثر دیگر سیداحمد بریلی است که در آن مواجهه‌ی منفی مسلمانان شبه‌قاره هند با بیوگان را بر سبیل نقد برگزار کرده است. از دیگر آثار می‌توان کتابهایی با عناوین *تواریخ عجیبه* یا *سوانح احمدی* (۱۳۰۹ ق) و *مکاتبات سیداحمد شهید* (۱۳۰۱ ق) را نام برد که اولی از سوی محمد جعفر تهنائیسری و دومی از سوی عبیدالله غلام حسین تألیف شده است. این دو کتاب از آن جهت با اهمیت است که مکاتبات سیداحمد بریلی با شاهان، خوانین قبایل و عالمان را گردآوری نموده‌اند.

راهبردهای سیاسی سید احمد بریلی

الف) هجرت

فعالیت‌های سیاسی - اعتقادی سیداحمد بریلی با انجام فریضه‌ی حج آغاز شد. در آن زمان، به سبب تضعیف حاکمیت سیاسی مسلمانان و سلطه‌ی روزافزون نیروهای غیرمسلمان، شاعر اسلامی از جمله حج بنابر خطر دزدان دریایی و تسلط بریتانیا بر بنادر، با فتوای فقهی کنار گذاشته شده یا از آن غفلت می‌شد. سیداحمد بریلی با این حکم فقهی مخالفت و آن را تقبیح نمود. وی به منظور نشان دادن عزم و اراده خویش، اعلام داشت که فریضه‌ی حج را به‌جای خواهد آورد. (Qadir, 2015: 38) انجام فریضه حج با شور و هیجان بسیاری همراه شد و سیداحمد بریلی روز دوشنبه، ۳۰ ژوئیه ۱۸۲۱ م بعد از نماز عید با کاروان ۴۰۰ نفری از موطن خویش، رهسپار حج گشت. کاروان مذکور از رای بریلی به داسویا^۱ رفت و از آن‌جا با قایق به‌سوی کلکته حرکت نمود (ندوی، ۲۰۱۲: ۲۳). آنان در مسیر در مکان‌های مهم مانند الله‌آباد، بنارس، مرزپور، غازی‌پور، داناپور، عظیم‌آباد و کلکته توقف کرده و فرصتی ایجاد شد تا هزاران نفر با بریلی دیدار و بیعت نمایند. این امر مردم را به انجام فریضه حج جذب کرد و زمینه‌ی لازم برای شکل‌گیری

جماعت مجاهدین را فراهم ساخت. او سه ماه در کلکته ماند و در آنجا با اعضای خانواده تیپوسلطان که در تبعید به سر می‌بردند، ملاقات نمود (نشاط، ۲۰۱۵: ۴۷). سیداحمد بریلی با ۷۵۳ نفر در فوریه ۱۸۲۲م کلکته را ترک و در ۲۰ مه ۱۸۲۲م به مکه رسید. وی رمضان را در مکه ماند و به مدینه رفت و در ۱۴ دسامبر ۱۸۲۲م از مدینه به قصد مکه خارج شد. سرانجام بعد از انجام مناسک حج با یارانش در ۲۵ ژوئن ۱۸۲۳م به شبه‌قاره هند بازگشت و بعد از اقامت کوتاه در بمبئی و کلکته در ۲۸ آوریل ۱۸۲۴م به زادگاهش رای بریلی رسید (Qadir, 2015: 42).

سیداحمد بریلی، نماینده بخشی از میراث فکری شاه‌ولی‌الله و عبدالعزیز دهلوی است که هدف آن پاک‌سازی جامعه اسلامی از عقاید و اعمال غیراسلامی بود (مشیرالحسن، ۱۳۶۷: ۳۴۹). سیداحمد بریلی معتقد بود که فرمانروایان مسلمان شبه‌قاره‌هند، انگیزه‌ی جهاد با سلطه غیرمسلمانان را ندارند. از این جهت، وی احیاء جامعه اسلامی را هدف اساسی خویش قرار داد. در حقیقت هجرت وی به ایالت سرحد را می‌بایست، پاسخ عملی به فتوای دارالحرب بودن شبه قاره هند از سوی شاه عبدالعزیز تلقی کرد. او در ۱۷ ژانویه ۱۸۲۶م رای بریلی را ترک و با گذر از مناطق گوالیار،^۱ تونک، اجمیر، سند، حیدرآباد، کوئته، دره بولان، قندهار، غزنی و کابل به ایالت سرحد رسید (عثمانی، ۱۹۸۳: ۱۳۸). وی در این منطقه، برای نخستین بار در شبه قاره هند نظریه‌ی هجرت و جهاد را مطرح ساخت و به مردم ساکن در دارالحرب (مناطق تحت سلطه بریتانیا) دستور داد تا به مناطق دارالاسلام (شمال غرب هند) مهاجرت کنند.

ب) جهاد

تجارب شخصی سیداحمد بریلی در سپاه امیرخان، سفرهایش به مناطق مختلف شبه‌قاره‌هند و مشاهده اوضاع سیاسی - اجتماعی رایج به وسعت بینش او افزود و وی را قادر ساخت تا اطلاعات دست اول از جامعه‌ی هندو و مسلمان داشته باشد. وی در مواجهه با ضعف و زوال قدرت سیاسی مسلمانان هند و تسلط سیک‌ها، هندوها و بریتانیا (موتقی، ۱۳۹۰: ۱۷)، اقداماتی را انجام داد که به یک سازمان مذهبی - سیاسی با شبکه‌ای از مراکز تبلیغی به نام «جماعت مجاهدین» منجر شد (احمد، ۱۳۶۷: ۱۷). وی در ایالت سرحد هدف اساسی خویش را تأسیس حکومت اسلامی و ایجاد روحیه‌ی جهاد برای رهایی مسلمانان از سیطره‌ی استعمار اعلام نمود. سرانجام سیداحمد بریلی در ۲۱ دسامبر ۱۸۲۶م علیه سیک‌ها اعلام جهاد کرد (پیترز، ۱۳۶۵: ۷۱). سپس در فوریه ۱۸۲۷م امارت اسلامی را تأسیس نمود و علمای هند و تعداد زیادی از سرداران و خوانین پختون با او به عنوان «امیرالمؤمنین» بیعت کرده و خطبه به نامش خوانده شد. بالا گرفتن اقدامات سیداحمد بریلی باعث نگرانی سلطان سیک شد. از این رو وی به سیداحمد بریلی پیشنهاد واگذاری مناطق ماورای اتک را داد؛ اما او نپذیرفت (طرفداری، ۱۴۰۰: ۲۷۱). سیداحمد بریلی در مرزهای شمال غربی

(شامل پیشاور و نواحی آن) حاکمیت اسلامی را با هدف برقراری شریعت اسلامی در امور مالی و انتظامی تأسیس نمود (ندوی، ۱۳۹۶: ۲۳).

سیداحمد بریلی در ارتباط با امیرالمؤمنین خواندن خود چنین استدلال می‌کند: «اقامت جهاد با اهل کفر و فساد بدون نصب امام صورت نمی‌گیرد. بناء علیه جماهیر مجاهدین و مشاهیر اعلام دین بر دست این‌جانب بیعت امامت به‌جا آورده و خطبه بنام این‌جانب خواندند. منصب امامت و منصب سلطنت تفاوت عظیم است که نصب امام محض برای اقامت جهاد و ازاله بغی و فساد است و منصب سلطنت تسلط بر بلاد، فرمانروایی و کشورگشایی» (حسین، ۱۹۷۵: ۱۸).

او نامه‌هایی به حاکمان مسلمان از جمله امیر دوست محمد حاکم کابل، یارمحمد حاکم پیشاور، شاه محمود حاکم هرات، نصرالله حاکم بخارا و سلیمان شاه حاکم چترال نوشت تا از داعیه‌ی جهاد او حمایت کنند. سیداحمد بریلی در نامه‌ای به شاه محمود چنین می‌نویسد: «شورش اهل کفر و طغیان به‌حدی رسیده بود که تخریب شعائر دین و افساد حکومت سلاطین از دست کفره متمردين و نجات مفسدين بوقوع آمده و این فتنه عظیم تمام بلاد هند و سند و خراسان را فراگرفته، پس در این صورت تغافل در مقدمه استیصال کفره متمردين و تساهل در باب سرزنش باغیان مفسدين از اکبر معاصی است.» (حسین، ۱۹۷۵: ۱۸).

برخی محققان مسلمان اعلام جهاد از سوی سیداحمد بریلی را با شاخصه‌هایی مانند رضایت خداوند، هجرت مطابق ارشادات الهی قبل از انجام فریضه جهاد، انتخاب امیرالمؤمنین، اقامه جهاد تحت قیادت یک امام (shah, 2009:144)، ترجیح صلح بر جنگ، تأکید بر حل اختلاف‌ها از طریق مذاکره و رعایت اوامر الله و پیامبر اکرم(ص) در برخورد با اسرای جنگی برشمرده‌اند. (ندوی، ۲۰۱۱: ۲۴۱) با این همه به نظر می‌رسد انتخاب سیداحمد بریلی به‌عنوان امیرالمؤمنین، حاصل مواجهه او با سیک‌ها بوده است. افراد قبایل پیوسته به سیداحمد بریلی، دارای اهدافی مانند سرقت و غارت بودند و بدون برنامه‌ی نظامی در نبردها حضور می‌یافتند. لذا حلقه‌ی وفاداران سیداحمد بریلی به منظور کنترل مؤثر بر نیروی نظامی قبایل، در صدد انتخاب امیرالمؤمنین برآمدند. لذا همه با سیداحمد بریلی بیعت کردند و این پیام به مناطق مختلف شبه‌قاره‌هند رسانده شد (shah, 2009: 48).

ج) ایجاد دارالاسلام

سیداحمد بریلی جهاد را به عنوان راه‌هایی مسلمانان شبه‌قاره‌هند از مشکلات، مطرح نمود. وی ایالت سرحد را به عنوان دارالاسلام و مرکز جهاد انتخاب کرد و در یکی از سخنرانی‌های خود تصریح کرد: «پختون‌های ایالت سرحد از وی دعوت کردند که به سرزمین‌شان مهاجرت نموده و با کفار جهاد نماید و صدها هزار نفر او را در مبارزه علیه سیک‌ها کمک می‌کنند.» (Qadir, 2015: 56). به نظر می‌رسد در انتخاب ایالت سرحد به‌عنوان مرکز دارالاسلام از سوی سیداحمد بریلی، مسائلی مانند کثرت مسلمانان در ایالت سرحد، ستم سیک‌ها بر قبایل پختون، عدم سیطره کامل سیاسی- نظامی کمپانی هندشرقی بر سرحد، موقعیت راهبردی و جغرافیای مناطق قبایل

مورد توجه بوده است. همچنین همسایگی این مناطق با حاکمیت‌های مسلمان و امکان برقراری ارتباط با مسلمانان تحت ستم سیک‌ها در بلوچستان، پنجاب و سند نیز از دیگر عوامل است (Qadir, 2014: 7). از سوی دیگر عواملی مانند سلطه کامل بریتانیا در مناطق مرکزی شبه‌قاره هند، عدم امکان برقراری ارتباط از دهلی به دیگر مناطق مسلمان‌نشین (جهت حمایت اقتصادی و نظامی) به دلیل سیطره بریتانیا بر راه‌ها و بنادر، تجربه‌ی شکست نظامی از بریتانیا، اتحاد رنجیت سنگهه با کمپانی هند شرقی و احتمال مخالفت نواب مسلمان با شورش، از جمله دلایلی است که سیداحمد بریلی ایالت سرحد را به عنوان دارالاسلام انتخاب نمود (Qadir, 2015: 57).

اندیشه سیداحمد بریلی متأثر از سنت «شاه ولی الله» بود؛ با این حال در تأسیس دارالاسلام از منش صوفیانه‌ی سنتی وی کمتر می‌توان سراغ گرفت. در زمان سیداحمد بریلی، صوفیان برای مسلمانان منشأ الهام و هدایت محسوب می شدند (آواری، ۱۳۹۸: ۲۴۱). سیداحمد بریلی در حرکتی بنیادین، پیروی از سلوک نبوی (ص) را به عنوان جایگزین اقتدا به صوفیان مطرح کرد (Haroon, 2011: 185). از نظر وی، شکل اکمل سلوک، چیزی جز شریعت نبود که بر قرآن و سنت رسول (ص) مبتنا داشت. او هر چیزی غیر از شریعت را بدعت و انحراف از دین می دانست (آواری، ۱۳۹۸: ۲۴۱). سیداحمد بریلی دو اصل اطاعت محض از خداوند و جدایی توحید از شرک را پایه‌ی نهضت خویش قلمداد کرد (پیتز، ۱۳۶۵: ۷۰). چنان که در «ملهمات احمدیه» به نقل از سیداحمد بریلی آمده است:

«باید دانست که ثمره شریعت و طریقت و اساس حقیقت و معرفت تحصیل محبت حضرت حق است. اگرچه مجمع علیه صوفیه کرام است اما این‌جا نکته‌ای است بسیار باریک که اکثر اهل زمان از آن در غفلت و نسیان‌اند و آن تمیز است در میان حب نفسانی که ملقب به عشق است و حب ایمانی که مشهور به حب عقلی است چه اول از واردات مبادی سلوک است و ثانی از کمالات انبیا و مقامات اولیای عظام. اکثر عوام صوفیه، اول را به‌جای ثانی نهاده و مشارالیه با اشارات شرعیه پنداشته در تطبیق سیر انبیا و اولیا به احوال اهل عشق و مواحید تشویشات بی‌حاصل به‌کار می‌برند حال آن‌که سیر این بزرگواران هیچ‌گونه به‌واردات این سالکان مطابقت‌پذیر نیست.» (اکبرآبادی، ۱۳۹۹: ۳).

بر این اساس وی افراط در تعظیم مرشد را نفی و تأکید نمود: «از جمله بدعات مشرکین صوفی شعار که در خواص و عوام اهل زمان عموماً و در دیار هندوستان خصوصاً اشتهاار یافته غایت افراط در تعظیم مرشد است به‌حدی که مشعر به اعتقاد و الوهیت و یا نبوت او باشد.» (شهید، ۱۳۴۶: ۵۰). سیداحمد بریلی همچنین نذر و نیاز به اولیا را بدعت و آن را مترادف شرک خفیه دانست. وی همچنین ماتم‌داری و تعزیه را به‌معنای بت‌پرستی مطرح کرد (شهید، ۱۳۴۶: ۵۹).

رویکرد سیداحمد بریلی از چند جهت با دیدگاه شاه‌ولی‌الله و شاه‌عبدالعزیز متفاوت بود. مخاطبان آن دو در مسئله مواجهه با سلطه غیرمسلمانان شامل شاهان، نواب‌ها و نخبگان دینی بودند؛ اما سیداحمد بریلی برای دعوت اسلامی به مناطق مختلف شبه‌قاره هند سفر نمود و مردمان عادی را نسبت به مسؤولیت‌های دینی و اجتماعی آنان در جهاد با استعمار آگاه نمود (Haroon, 2011: 185).

182: 2011). در «صراط مستقیم» آمده است: «اصلاح بین الناس و نظم سیاست منزلی یا مدنی و تحمل مشاق در خدمت خلق الله و تحمل ایذا در تربیت آنان را بر عزلت و فرار از خلق و شغل اوقات به اذکار و مراقبات ترجیح داد.» (شهید، ۱۳۴۶: ۲۷). اجباری نمودن پرداخت زکات، ممنوعیت ازدواج دختران نابالغ یا فروش و بد دادن^۱ آنان، حل منازعات به جای رجوع به شیوخ و جرگه‌ی قبایل به دادگاه و قاضی از دیگر اقدامات سیداحمد بریلی است. از مهمترین مسائل اجتماعی که مورد توجه سیداحمد بریلی قرار گرفت، تجدید ازدواج بیوه زنان است. در صراط مستقیم تأکید شده است: «از جمله رسوم فاسده که در اهل اسلام و یا هندوستان به سبب اختلاط هندو اشتها یافته ممانعت زنان بیوه از نکاح ثانی است و این رسم فاسد آن قدر رواج یافته که زیاده‌تر از محرمات شرعیه می‌دانند.» (شهید، ۱۳۴۶: ۶۵). سیداحمد بریلی خود پیشقدم شد و با بیوه برادرش که چندین سال قبل وفات یافته بود، ازدواج کرد. از آن پس ازدواج مجدد زنان بیوه رواج یافت و حکم آن به شهرهای مختلف ابلاغ گردید (Ahmad, 1966: 29).

با این همه اقدامات سیداحمد بریلی با واکنش‌هایی همراه بود. چنان که سیک‌ها، بریتانیا و کمپانی هند شرقی با هدف تضعیف سیداحمد بریلی، او را «وهابی هند» نامیدند (Hunter, 1872: 12؛ ستودارد، ۱۳۲۰: ۲۴۰). در ظفرنامه رنجیت سنگهه آمده است:

«میر احمد نامی از سیداحمد بریلی واقع هند اسم اعظم یافته بر سر دگرگونی برآمد، از زیارت قبور اولیاء و ازکیا و گذرانیدن نذور و افروختن چراغ در خلوتکده آن کهن خوایدگان عالم قدس مانع آمده، چنانچه بسیاری را به کشف و برکات اسم اعظم از پا درآورده و در هندوستان علم محمدی برافراخته و بر سر جهاد شده و از آن‌جا در هر ملکی رسیده بسیاری را همراه کرده و اهل اسلام این مذهب را وهابیه نامند.» (ایم ای، ۱۹۲۸: ۱۷۳).

واقعیت امر این است که گرایش سیداحمد بریلی به وهابیت در هیچ اسنادی تأیید نگردیده است. (پیترز، ۱۳۶۵: ۷۰) بالعکس در «صراط مستقیم» به تأثیرپذیری سیداحمد بریلی از افکار شاه‌ولی‌الله و پایبندی وی به طرق ثلاثه (نقشبندیه، قادریه و چشتیه) اذعان و از آن به «شهرالطرق» یاد شده است (شهید، ۱۳۴۶: ۸). ضمن اینکه مردم مناطق قبایلی با اقدامات سیداحمد بریلی مانند پرداخت زکات، ممنوعیت فروش و بد دادن دختران مخالف بودند (Gupta, 2008: 165). بنابراین، توطئه‌ی غیرمسلمانان، حسادت و تنگ‌نظری سران قبایل باعث گردید، سیداحمد بریلی هشت‌بار با نیروهای قبایلی نبرد داشته باشد (Qadir, 2015: 281).

راهبردهای سیاسی سیداحمد بریلی از چند جهت محل تأمل است. برخی معتقدند، اقدامات سخت‌گیرانه‌ی سیداحمد بریلی هرچند به نتایج دلخواه منجر نگردید؛ اما باعث پراکندن تخم بی‌اعتمادی میان هندوها و مسلمانان شد. به نظر می‌رسد به دلیل تنوع فرهنگی شبه‌قاره‌هند و تأثیرپذیری مسلمانان و هندوها از سنن یکدیگر، امکان نداشت توده‌های سنتی، اسلام با قرائت

۱. از رسوم قبایلی افغانستان و پاکستان است. بدین صورت که هنگامی که یکی از مردان قبیله، مردی از دیگر قبایل را کشته یا جرم سنگینی مرتکب شده باشد، یکی از دختران قاتل به ازدواج اقوام مقتول در می‌آورند.

قشری را بپذیرند (آواری، ۱۳۹۸: ۲۴۱). همچنین تقدم جهاد به جای برنامه‌ی تربیتی - اصلاحی قبایل، نشان می‌دهد که او یا قادر به درک ذهنیت قبایلی نبود یا با انتخاب ایالت سرحد به عنوان مرکز جهاد، عمداً ویژگی قبایلی را نادیده گرفت (Qadir, 2015: 290).

مواجهه نظامی سید احمد بریلی با سیک‌ها

با مرگ اورنگ‌زیب شبه‌قاره‌هند دچار آشوب گردید؛ چنانکه در سده هجدهم میلادی، سرزمین پنجاب به دوازده قلمرو مستقل تقسیم گردید که از سوی سردارهای سیک اداره می‌شد (Malhotra, 2003: 2). واژه سیک (Sikh) برابر با «شاگرد» و «مرید» و در اصطلاح به پیروان تعالیم گورو نانک و جانشینانش اطلاق می‌شود (قرایی، ۱۳۸۴: ۴۴۸).

در اوایل سده نوزدهم یکی از سرداران بنام رنجیت سنگه^۱ تمام قلمرو سیک‌ها را یکپارچه و دولت مقتدری در پنجاب تشکیل داد و بر همسایگان خود اعمال قدرت و نفوذ نمود (دولافوز، ۱۳۱۶: ۳۱۲). در زمان رنجیت سنگه، مسلمانان در پنجاب، کشمیر و ایالت سرحد از ستم سیک‌ها به شدت رنج می‌بردند و در انجام مناسک دینی آزاد نبودند. به‌طوری که سیک‌ها با تصرف لاهور (۱۷۹۹م) به مسجد پادشاهی تعرض کردند. رنجیت سنگه صحن آن را به عنوان ستورگاه اسب‌های ارتش اختصاص داد و هشتاد حجره‌ی آن را برای سکونت‌گاه سربازان استفاده کرد. در همین حین سیداحمد بریلی مسلمانان را به ایستادگی در برابر سیک‌ها تشویق نمود (مورگان، ۱۳۱۴: ۳۸۲). او و یارانش با سیک‌ها سه جنگ سنگین داشتند که در ذیل بدان پرداخته خواهد شد.

الف) جنگ آکوره و تاکتیک شبیخون

آکوره^۲ منطقه‌ای است در هجده کیلومتری اتک^۳ در کنار گذرگاه رود سند است که بیشتر ساکنین آن پختون‌ها هستند (Gupta, 2008: 163). سیداحمد بریلی در ۱۷ دسامبر ۱۸۲۶م در نامه‌ای به رنجیت سنگه بیان نمود:

«داوطلبانه اسلام را بپذیرید که میان شما و مسلمانان پیوند برادری ایجاد شود یا تسلیم شوید و جزیه بپردازید تا از حمایت ما برخوردار گردید و اگر هیچ یک از این گزینه‌ها برای شما قابل قبول نیست آماده جنگ باشید. به یاد بدارید که تمام هندوستان با ما هستند و ما شهادت را بیشتر از شما که شراب را دوست می‌دارید، دوست داریم» (Qadir, 2015: 63).

در مقابل، رنجیت سنگه^۴ ارتش بزرگی را با فرماندهی بداسنگه، آتارسنگه و لهناسنگه روانه‌ی ماورای اتک نمود (لطیف، ۱۹۹۴: ۸۲۳). سپاه آنان با عبور از خیرآباد به آکوره رسیده و در آن‌جا آماده‌ی پیکار با نیروهای سیداحمد بریلی شدند. سیداحمد بریلی با آگاه شدن از نقشه جنگی

1 . Ranjit Singh

2 . Akora

3 . Attock

4 Ranjit Singh

بداسنگه از چارنده به سوی شهر خوشاب شتافت و در ۱۹ دسامبر ۱۸۲۶م به نوشهره^۱ رسید (مهر، ۲۰۰۸: ۴۵۷).

تعداد نیروهای نظامی سیک‌ها در جنگ آکوره به هفت تا ده هزار و تعداد مجاهدین به هزار و پانصد نفر بالغ می‌شد. مجاهدین برخلاف سیک‌ها، فاقد تجربه‌ی نظامی و متشکل از سه گروه پراکنده (هندی، قندهاری و ایالت سرحد) بودند (مهر، ۲۰۰۸: ۴۵۹). بداسنگه نیروهای خود را در میدان مستقر ساخت و با صف‌بندی سپاهیان به دستجات گوناگون آماده‌ی رویارویی با مجاهدین گردید. سیداحمد بریلی که داعیه‌ی جهاد و ایجاد دارالاسلام داشت، پیروزی در نخستین رویارویی نظامی با سیک‌ها را حیاتی می‌دانست (ندوی، ۲۰۱۱: ۵۰۲). از این رو، در پی مشورت با سران نظامی، راهبرد شیخون را برگزید. سیداحمد بریلی تعداد نهصد مجاهد (۱۳۶ هندی، ۸۰ قندهاری و باقی نیروهای سرحدی) را به فرماندهی الله‌بخش‌خان برای انجام مأموریت انتخاب نمود. آنان با استفاده از قایق، مسافت هفت مایلی را طی و خود را به کرانه‌ی غربی رودخانه نزدیک سپاه سیک رساندند (عثمانی، ۱۹۸۳: ۱۵۷). مجاهدین در ۲۰ دسامبر ۱۸۲۶م لشکر سیک را در هنگام خواب غافلگیر کردند. در طی این عملیات تعداد ۷۰۰ تا ۱۰۰۰ نفر از لشکر سیک به قتل رسید. تعداد کشته‌شدگان مجاهدین تنها به ۸۲ نفر محدود شد که ۳۶ تن از آنان هندی و ۴۶ تن قندهاری بودند (عثمانی، ۱۹۸۳: ۱۶۰). بداسنگه در پی شکست به شیدو عقب‌نشینی کرد و خبر پیروزی سیداحمد بریلی به تمام مردم و امرای مناطق سرحدی و عالمان شبه‌قاره‌هند رسید. این پیروزی زمینه‌ی گرایش بیشتر به سیداحمد بریلی را فراهم آورد (مهر، ۲۰۰۸: ۴۷۴).

ب) جنگ شیدو و خیانت قبایل

شیدو^۲ روستایی در ناحیه‌ی نوشهره است که در شرق آن رود سند و در جنوب آن کوه‌های ختک قرار دارد. (مهر، ۲۰۰۸: ۵۰۳) در ۱۰ ژانویه ۱۸۲۷م بزرگان قبایل خادی‌خان، اشرف‌خان، فتح‌خان، بهرام‌خان، سعادت‌خان و یارمحمدخان بارکزیای حاکم پیشاور همراه با برادرش پیرمحمدخان با سیداحمد بریلی برای جهاد با سیک‌ها پیمان و اعلام وفاداری نمودند (ندوی، ۱۳۹۶: ۱۹). برخی افراد سیداحمد بریلی که بنابر سوء تغذیه بیمار و برخی دیگر در جنگ آکوره زخمی شده بودند، نتوانستند در این جنگ شرکت کنند. سیداحمد بریلی اجازه داد، بیماران برای مداوا به پنجتار انتقال یابند و مجروحین در مصری‌بانده^۳ درمان شوند (Qadir, 2015: 69). وی به همراه سران قبایل و تعداد ۸۰۰۰۰ هزار نیرو از رود کابل در نزدیکی نوشهره گذشت و به یارمحمدخان بارکزیای که همراه با ۲۰۰۰۰ نیرو در قسمت جنوبی رودخانه اردو زده بودند، ملحق گردید. (حسنی، ۱۹۹۶: ۸۷). بداسنگه فرمانده ارتش سیک، همراه با ۳۰۰۰۰ تن در شیدو اردو زد. هرچند

1. Nowshera

2. Shaidu

3. Misri Banda

نیروی سیک تعداد کمتری نسبت به مجاهدین داشت؛ اما در انضباط و آموزش‌های نظامی برتر بودند (Qadir, 2015: 69).

یک‌روز قبل از جنگ، سیداحمد بریلی از سوی نظرمحمد، آشپز یارمحمدخان مسموم شد. لذا سیداحمد توان شرکت در نبرد را نیافت. جنگ در ۲۵ فوریه ۱۸۲۷م اتفاق افتاد. پیروزی در آغاز، از آن مجاهدین بود. لیکن مذاکرات پنهانی یارمحمدخان با بداسنگهه و عقب‌نشینی وی از میدان نبرد، ضربه مهلکی به سپاه سید احمد وارد نمود (عثمانی، ۱۹۸۳: ۱۷۳). خیانت یارمحمدخان، راه را بر پیروزی سیک‌ها باز کرد و در این جنگ حدود ۶۰۰۰ هزار مجاهد کشته و زخمی شدند. گوپتا به نقل از مورای می‌نویسد: «سوارکاران سیک، مجاهدین فراری را تعقیب می‌کردند و هرکدام پانزده تا بیست نفر را کشتند.» (Gupta, 2008: 162). سیداحمد بریلی در نامه‌ی به یقین‌الله شاه لکهنوی این عقب‌نشینی را چنین شرح می‌دهد: «مجاهدین چند بار بر کفار شرار مظفر و منصور گردیدند و در یک نوبت به سبب مداخلت چندی از مناققین یک گونه گزندگی به مؤمنین و صادقین هم رسید.» (حسین، ۱۹۷۵: ۲۰). مجاهدین بعد از شکست در مناطق یوسف‌زایی در تپه‌های سوات^۱ و بونیر^۲ پراکنده شدند. شکست سیداحمد بریلی موفقیت بزرگی برای سیک‌ها در مناطق مرزی بود. الطاف قدیر به نقل از سوهان لال می‌نویسد: «رنجیت سنگهه با رسیدن خبر پیروزی دستور برگزاری مراسم با شکوه داد. تمام شهر لاهور چراغان شد، اسلحه شلیک نمودند و پول میان مردمان فقیر در قلمرو سیک‌ها توزیع گردید.» این جنگ تنها اتحاد مسلمانان در مناطق مرزی علیه سیک‌ها بود که به شکست انجامید و پیامدهای جبران‌ناپذیری داشت (Qadir, 2015: 70).

به نظر می‌رسد تفکیک نشدن ساحت شریعت با حکومت از مسایل بنیادینی بود که رؤسای قبایل را به عدم همکاری واداشت (Jalal, 2008: 88). سران قبایل بیعت خود با سیداحمد بریلی را محدود به جنگ با سیک‌ها می‌دانستند. از این جهت، نامه‌های سیداحمد بریلی به حاکمان بخارا، کشمیر، چترال و قبایل پختون با هدف جهاد و همچنان فرامین شرعی او را مداخله در امور داخلی می‌پنداشتند. بنابراین سیمای سیداحمد بریلی در چشم آنان فردی اقتدارگرا با اهدافی نامحدود جلوه‌گر شد (Jalal, 2008: 89).

ج) جنگ بالاکوت و قتل سیداحمد بریلی

سیداحمد بریلی با شکست در جنگ شیدو، ناگزیر پنج‌تار را به عنوان پایگاه انتخاب نمود. (ندوی، ۲۰۱۱: ۲۳) اجرای شریعت و شکل‌گیری دستگاه قضایی باعث محدودشدن اختیارات رؤسای قبایل در این زمان گردید (Jalal, 2008: 94). از این نظر، اقدامات سیداحمد بریلی با مخالفت بزرگان قبایل پختون روبرو شد. خادی‌خان که در ابتدا از حامیان سیداحمد بریلی بود با سیک‌ها متحد شد

1 . Swat

2 . Buner

و در رویارویی با مجاهدین سیداحمد بریلی در قلعه هوند^۱ به قتل رسید (ندوی، ۲۰۱۱: ۲۴). بعد از مرگ خادی خان، برادرش امیرخان به یارمحمدخان ملحق گردید. این اتحاد در سپتامبر ۱۸۲۹م به جنگ زیده انجامید و نیروی آنان در یک درگیری مختصر در برابر مجاهدین شکست خورد و یارمحمدخان به قتل رسید. سپس سیداحمد بریلی به قصد فتح کشمیر، سپاهی را به رهبری برادرزاده اش سیداحمد علی به فولرا در نزدیکی مانسهره^۲ - ناحیه ی هزاره فرستاد؛ اما پاینده خان حاکم انب^۳، هاری سنگه را که در مانسهره مستقر بود، از این امر با خبر ساخت. در نتیجه حمله غافلگیرانه ی سیک ها، مجاهدین شکست خورده و برادرزاده ی سیداحمد بریلی نیز کشته شد (Jalal, 2008: 97).

همکاری نکردن قبایل پختون به همراه اعلام نبرد سلطان محمد برادر یارمحمدخان علیه مجاهدین، سیداحمد بریلی را مجبور به نبردی به نام مایار نمود (Jalal, 2008: 99). در این نبرد تعداد نفرات سیداحمد بریلی به ۳۰۰۰ نفر و سلطان محمد بالغ بر ۱۲۰۰۰ نفر بود. اما در حین نبرد سلطان محمد پا به فرار گذاشت. سیداحمد بریلی در سال ۱۸۳۰م پیشاور را تصرف کرد؛ اما برخلاف مشورت یارانش سلطان محمد را بخشید و بعد از دو ماه در نوامبر ۱۸۳۱م دوباره عهده دار حاکمیت پیشاور ساخت و مشروط نمود تا مطیع بماند. سید احمد بریلی، سید مظهر علی را به عنوان قاضی شهر گمارد تا احکام شرعی را در پیشاور اجرا نماید. چندی بعد سلطان محمد پیمان شکنی نمود و مظهر علی را همراه با ۱۵۰ نفر یارانش به قتل رساند (عثمانی، ۱۹۸۳: ۲۶۴). از این رو سیداحمد بریلی که از خیانت خان های پیشاور ناامید شده بود، تصمیم گرفت مناطق قبایلی را ترک و مبارزات خود را علیه سیک ها در هزاره و کشمیر متمرکز کند. از این رو به هزاره مهاجرت کرد و در بالاکوت^۴ منطقه ی کوچکی در دره کاغان مستقر شد (Ahmad, 1980: 274). بر اساس راهبرد سیداحمد بریلی، ملالعل محمد قندهاری در گذرگاه جنوب غربی متی کوت^۵، امان الله لکهنوی در ضلع جنوبی، مولوی نصیرالدین در گذرگاه بهوگرمگ^۶ و تعدادی از مجاهدین برای حفاظت از پل منتهی به سمت جنوب شرقی مستقر شدند (Qadir, 2015: 149). مجاهدین با آبیاری مزارع در منطقه ای کم ارتفاع میان متی کوت و بالاکوت، تلاش کردند لشکر سیک را در ورودی روستا غافلگیر نمایند. لیکن شیرسنگه فرمانده سیک، با استفاده از راهنمایی یکی از بومیان، راه ورودی دیگری برای روستا جست (ندوی، ۱۳۹۶: ۲۹). لشکر سیک از جنوب غربی وارد روستا شد و بر ملا لعل محمد قندهاری پیروز شده و بر تپه ای که بر بالاکوت

1. Hund
2. Mansehra
3. Anab
4. Balakot
5. Matikot
6. Bhogarmang

تسلط داشت، چیره شدند. سیداحمد بریلی با وجود تلاش برای گردآوری لشکر متفرق و سازماندهی آنان، در جنگ تن به تن در ۵ مه ۱۸۳۱م کشته شد. مولانا اسماعیل از یاران نزدیک وی نیز در این نبرد به قتل رسید. تعداد کشته‌شدگان مجاهدین را مهتاب‌سنگه ۵۸۷ نفر، بیلو ۱۳۰۰ نفر و مسلمانان حدود ۳۰۰ نفر و تعداد کشته‌شدگان سیک نیز حدود ۷۰۰ نفر گزارش کرده اند (Ahmad, 1980: 283).

شاهزاده شیرسنگه بعد از شناسایی جسد سیداحمد بریلی به مسلمانان بومی آن منطقه اجازه داد تا او را مطابق اسلام تشییع نمایند. آن‌ها او را در قبری کنار رودخانه‌ای کنه‌دار دفن نمودند. یک روز بعد از برگشت شیرسنگه، با دستور ماهان سنگه و لکهمیر سنگه، سربازان سیک جسد را از قبر بیرون و آن را چند تکه کرده و شبانه به رودخانه انداختند. صبح زود مردم جسدِ شناور را از رودخانه بیرون آوردند و جای پنهان اطراف بالاکوت دفن کردند (Ahmad, 1980: 286). عدم شاهد عینی هنگام مرگ سیداحمد بریلی و تلاش ناکام یارانش در پیدا کردن آن، موجب پخش اخباری مبنی بر غیبت سیداحمد بریلی شد. آنان معتقد شدند که مسلمانان باید متحد شوند و با سیک‌ها و بریتانیا بجنگند. سرانجام سیداحمد بریلی برخواهد گشت و آن‌ها را تا پیروزی رهبری خواهد کرد (پیترز، ۱۳۶۵: ۷۱). سیداحمد بریلی در طول حیات خود سه بار ازدواج کرده بود که حاصل آن دو دختر (ساره و هاجره) بود. بعد از مرگ وی، آنان با حمایت مالی نواب وزیرالدوله در تونک استقرار یافتند. (عثمانی، ۱۹۸۳: ۲۹۳) با مرگ سیداحمد بریلی، رنجیت سنگه تمام مناطق کشمیر، مولتان و پیشاور را تحت کنترل در آورده و حاکمیت سیک را تثبیت نمود (Latif, 1891: 443).

نتیجه

جنش سید احمد بریلی متأثر از تصوف نقشبندیه و عقاید دینی و سیاسی شاه‌ولی‌الله دهلوی و شاه عبدالعزیز بود. سیداحمد بریلی که در زمره شاگردان عبدالعزیز بود؛ فتوای وی مبنی بر دارالحرب بودن شبه‌قاره‌هند را اساس نهضت قرار داد و وجوب جهاد علیه سیک‌ها و بریتانیا را ضروری دانست. از این نظر، او به عنوان نخستین مسلمان در شبه قاره هند شناخته می‌شود که راهبرد دوگانه‌ی هجرت و جهاد را علیه سیک‌ها و بریتانیا اتخاذ کرد. او پس از بازگشت از سفر حج، جماعت مجاهدین را تأسیس کرد. وی به منظور تحکیم نظام اسلامی، اصلاح مفاسد اجتماعی و رفع سلطه غیرمسلمانان در شبه‌قاره‌هند بر اصل جهاد تأکید نمود.

سیداحمد بریلی برای رسیدن به راهبرد خود، قصد داشت ابتدا منطقه‌ای را که دست بریتانیا به آن نرسیده اشغال نماید و بعد از استقرار حکومت اسلامی در آن منطقه، شروع به آزادسازی شبه‌قاره‌هند نماید. از این جهت، او همراه با مجاهدین در ۱۷ ژانویه ۱۸۲۶م از رای بریلی به ایالت سرحد هجرت نمود و به مسلمانان ساکن در دارالحرب (مناطق تحت سلطه بریتانیا) ابلاغ کرد تا به مناطق دارالاسلام (شمال غرب هند) مهاجرت کنند. حرکت او در ابتدا مبتنی بر جهاد علیه

سیک‌ها و سپس بریتانیا بود. از این‌رو، در ۲۱ دسامبر ۱۸۲۶م علیه سیک‌ها اعلام جهاد نمود و در فوریه ۱۸۲۷م خود را امیرالمؤمنین خواند و در ایالت سرحد (خیبرپختونخواه کنونی) حاکمیت اسلامی اعلام کرد. سیداحمد بریلی سه جنگ عمده با سیک‌ها انجام داد. در نبرد آکوره پیروز شد. لیکن در نبردهای شیدو و بالاکوت شکست خورد. شخص سیداحمد بریلی در نبرد بالاکوت مقتول شد.

ناکامی سیداحمد بریلی در راهبردهای دوگانه‌ی هجرت - جهاد به دو عامل درونی و بیرونی وابسته بود. تلاش سیداحمد بریلی در راهبردهای دوگانه فوق، ایجاد هویتی یکپارچه برای نظام اسلامی سرحد در برابر هجمه‌های بیگانه بود. لذا عامل بیرونی یعنی حضور نظامی دولت سیک و بریتانیا به مثابه‌ی جریان مختل کننده نظام سیاسی حاکمیت اسلامی سرحد عمل نمود. مهمترین حربه‌ی سیاسی دول سیک و بریتانیا، القای وهابی بودن سیداحمد بریلی است. این امر موجب نگرانی بخش قابل توجهی از بدنه‌ی نظام اسلامی سرحد که دل‌بستگی ویژه‌ای به آداب و سنن صوفیانه داشتند؛ گردید و عملاً هویت یکپارچه سیاسی را دچار اختلال نمود. بی‌توجهی سیداحمد بریلی به ساختار قبیله و نظام قبیله‌ای حاکم بر مردمان سرحد از دیگر عوامل تضعیف سیاست‌های او به شمار می‌رود. این امر چنان وی را به خود مشغول نمود که موجب رویارویی قبایل با سیداحمد بریلی شد.

منابع

- آواری، بوجور (۱۳۹۸) تمدن اسلامی در جنوب آسیا: تاریخچه‌ای از قدرت و حضور مسلمانان در شبه‌قاره‌هند، ترجمه افسانه منفرد، تهران: اختران.
- اسپیر، پرسوال (۱۳۸۷) تاریخ هند، ترجمه همایون صنعتی‌زاده، قم: نشر ادیان.
- احمدی‌منش، محمد (۱۳۹۵) اسلام و سیاست در پاکستان، تهران: پژوهشکده تاریخ اسلام.
- اکبرآبادی، محمدعلی (۱۳۹۹) ملهمات احمدیه فی الطریق المحمدیه، آگره: مطبع مفید عام.
- احمد، عزیز (۱۳۶۷) تاریخ تفکر اسلامی در هند، ترجمه نقی لطفی و محمد جعفر یاحقی، تهران: انتشارات کیهان.
- ایم. اے، سیتا رام کوهلی (۱۹۲۸) ظفرنامه رنجیت سنگهه، لاهور: بیت العلوم پنجاب.
- ام. آی. آکسفورد، ث. ف. دولافوز (۱۳۱۶) تاریخ هند، ترجمه سید محمد تقی فخر داعی گیلانی، تهران: چاپخانه مجلس.
- پیترز، رادولف (۱۳۶۵) اسلام و استعمار یا جهاد در عصر حاضر، ترجمه محمد خرقانی، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
- حسین، غلام (۱۹۷۵) مکاتیب سید احمد شهید، لاهور: مکتبه رشیدیہ لمیتد.
- حسنی، محمد حمزه (۱۹۹۶) تذکره حضرت سیداحمد شهید، کراچی: نشریات اسلام.
- ستودارد، لوتروپ (۱۳۲۰) عالم نو اسلام یا امروز مسلمین، ترجمه سید احمد مذهب، تهران: طبع کتاب شهید، سید محمداسماعیل (۱۲۴۶) صراط مستقیم، لاهور: المکتبه السلفیه.
- طرفداری، منصور (۱۴۰۰) استعمار انگلیس و مسلمانان شبه قاره هند، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- عالمی، خدیجه (۱۳۹۶) فرمان‌های اقتصادی تیپوسلطان، تهران: امیرکبیر.

- عثمانی، قمر احمد (۱۹۸۳) بریلی س ے بالاکوت، لاهور: اداره اسلامیات.
- علی، سیدمحمد (۱۲۹۹) مخزن احمدی، آگره: مطبع مفید عام.
- قرایی، فیاض (۱۳۸۴) ادیان هند، مشهد: دانشگاه فردوسی مشهد.
- آنتونووا و دیگران (۱۳۶۱) تاریخ نوین هند، ترجمه پرویز علوی، تهران: نشر بین الملل.
- لطیف، سیدمحمد (۱۹۹۴) تاریخ پنجاب، لاهور، تخلیقات.
- مهر، غلام رسول (۲۰۰۸) تحریک سید احمدشہید، ممبئی: دارالکتاب دیوبند.
- مشیرالحسن (۱۳۶۷) جنبش اسلامی و گرایش‌های قومی در مستعمره هند، ترجمه حسن لاهوتی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- مورگان، کنث (۱۳۴۴) اسلام صراط مستقیم، ترجمه امین بحرالعلومی و رضائی مجتهدی نوروزی، تبریز: کتاب فروشی حقیقت.
- موثقی، سید احمد (۱۳۹۰) جنبش‌های اسلامی معاصر، تهران: سمت.
- نهر، جواهر لعل (۱۳۶۱) کشف هند، ترجمه محمود تفضلی، تهران: امیر کبیر.
- ندوی، سید ابوالحسن علی (۲۰۱۱) سیرت سیداحمد شهید، لکهنو: مجلس تحقیقات و نشریات اسلام.
- _____ (۱۳۹۶) امام سید احمد شهید در آینه تاریخ، ترجمه محمد قاسم قاسمی، وبسایت مجموعه موحدین.
- _____ (۱۳۹۶) آنگاه که نسیم ایمان وزید، ترجمه محمد ابراهیم دامنی، وبسایت موحدین.
- ندوی، عبدالمعید (۲۰۱۲) نقوش حضرت سید احمد شهید، لکهنو: الفرقان.
- نشاط، شاه عبدالرحمن (۲۰۱۵) سیداحمد شهید: شخصیت، تحریک اور اثرات، لکهنو: دارعرفات.
- Aḥmad, 'Azīz (1367). *Tārīkh-i Tafakkur-i Islāmī dar Hind*, Tarjumah-'i Naqī Lutfī va Muḥammad Ja'far Yāḥaqqī, Tehran: Intishārāt-i Kayhān. [in Persian].
- Ahmad, Mohiddin (1980) Saiyid Ahmad Shahid His Life and Mission, Lucknow: Academy of Islamic Research.
- Ahmad, Mohiddin (1980) Saiyid Ahmad Shahid His Life and Mission, Lucknow: Academy of Islamic Research.
- Ahmad, Qeyamuddin (1966) The Wahabi Movement in India, Calcutta: Firma K. L. Mukhopadhyay.
- Ahmad, Qeyamuddin (1966) The Wahabi Movement in India, Calcutta: Firma K. L. Mukhopadhyay.
- Aḥmadī Munsh, Muḥammad (1395). *Islām va Sīyāsāt dar Pākistān*, Tehran: Pizhūhishkadah-'i Tārīkh-i Islām. [in Persian].
- Akbarābādī, Muḥammad 'Alī (1299). *Mulhamāt-i Aḥmadīyah fī al-Ṭarīq al-Muḥammadīyah*, Āgrah: Maṭba'-'i Mufīd-i 'Ām. [in Urdu].
- Alemi, Khadija & Seyyedeh Leila Mousavi Salem (2017) "Tipu Sultan's Role in Forming India's Independence Fields", Review of European Studies, 9 (1): 226-233.
- Alemi, Khadija & Seyyedeh Leila Mousavi Salem (2017) "Tipu Sultan's Role in Forming India's Independence Fields", Review of European Studies, 9 (1): 226-233.
- Alemi, Khadija (1396). *Farmānhā-'i Iqtisādī-i Tīpū Sulṭān*, Tehran: Amīr Kabīr. [in Persian].

- ‘Alī, Sayyid Muḥammad (1299). *Makhzan-i Aḥmadī*, Āgrah: Maṭba‘-i Mufīd-i ‘Ām. [in Urdu].
- Āntūnūvā va Dīgarān (1361). *Tārīkh-i Nawīn-i Hind*, Tarjumah-i Parvīz ‘Alavī, Tehran: Nashr-i Bayn al-Milal. [in Persian].
- Āvarī, Būrjor (1398). *Tamaddun-i Islāmī dar Junūb-i Āsiyā: Tārīkhchah-i az Qudrat va Huṣūr-i Musalmānān dar Shibh-i Qārrah-i Hind*, Tarjumah-i Afsānah Munfarid, Tehran: Akhtarān. [in Persian].
- Espīr, Perseivāl (1387). *Tārīkh-i Hind*, Tarjumah-i Humāyūn Ṣan‘atīzādah, Qum: Nashr-i Adyān. [in Persian].
- G.C. Malhotra (2003) Maharaja Ranjit Singh, New Delhi: Lok Sabha Secretariat.
- G.C. Malhotra (2003) Maharaja Ranjit Singh, New Delhi: Lok Sabha Secretariat.
- Gupta, Han Ram (2008) History of the Sikhs: Vol. V, The Sikh Lion of Lahore (Maharaja Ranjit Singh, 1799-1839, New Delhi: Publishers FYI. Ltd.
- Gupta, Han Ram (2008) History of the Sikhs: Vol. V, The Sikh Lion of Lahore (Maharaja Ranjit Singh, 1799-1839, New Delhi: Publishers FYI. Ltd.
- Haroon, Sana (2011) "Reformism and Orthodox Practice in Early Nineteenth-Century Muslim North India: Sayyid Ahmed Shaheed Reconsidered", The Journal Royal Asiatic Society, 21 (2): 177-198
- Haroon, Sana (2011) "Reformism and Orthodox Practice in Early Nineteenth-Century Muslim North India: Sayyid Ahmed Shaheed Reconsidered", The Journal Royal Asiatic Society, 21 (2): 177-198
- Hasanī, Muḥammad Hamzah (1996). *Tadhkirah Ḥaṣrat Sayyid Aḥmad Shahīd*, Karāchī: Nashrīyāt-i Islām. [in Urdu].
- Hunter, W.W (1872) The Indian Musalmans, London: Company.
- Hunter, W.W (1872) The Indian Musalmans, London: Company.
- Ḥusain, Ghulām (1975). *Makātib-i Sayyid Aḥmad Shahīd*, Lāhawr: Maktabah-i Rashīdīyah lamtīd. [in Urdu].
- Jalal, Ayesha, (2008) Partisans of Allah: Jihad in South Asia, London: Harvard University Press.
- Jalal, Ayesha, (2008) Partisans of Allah: Jihad in South Asia, London: Harvard University Press.
- Latif, Sayyid Muḥammad (1994). *Tārīkh-i Panjāb*, Lāhawr, Takhlīqāt. [in Urdu]
- Latif, Syad Muhammad (1891) History of the Panjab: From the remotest antiquity to the present time, Calcutta: Central Press Company.
- Latif, Syad Muhammad (1891) History of the Panjab: From the remotest antiquity to the present time, Calcutta: Central Press Company.
- M. A., Sītā Rām Kohlī (1928). *Ẓafarnāmah-i Rañjīt Singh*, Lāhawr: Bait al-‘Ulūm Panjāb. [in Persian].

- M. I. Oxford, Th. F. Dūlāfūz (1316). *Tārīkh-i Hind*, Tarjumah-'i Sayyid Muḥammad Taqī Fakhr Dā'ī Gīlānī, Tehran: Chāpkhānah-'i Majlis. [in Persian]
- Mehr, Ghulām Rasūl (2008). *Tahrīk-i Sayyid Aḥmad Shahīd*, Mumbaī: Dār al-Kitāb Dīyūband. [in Urdu].
- Mūrgan, Kanis (1344). *Islām Širāt-i Mustaqīm*, Tarjumah-'i Amīn Baḥr al-'Ulūmī va Riḍā'ī Mujtahidī Nūrūzī, Tabriz: Kitābfurūshī-i Ḥaqīqat. [in Persian].
- Mushīr al-Ḥasan (1367). *Junbish-i Islāmī va Girāyishhā-'i Qawmī dar Musta'mah-'i Hind*, Tarjumah-'i Ḥasan Lāhūtī, Mashhad: Bunyād-i Pizhūhishhā-'i Islāmī. [in Persian].
- Mūthaqī, Sayyid Aḥmad (1390). *Junbishhā-'i Islāmī-i Mu'āšir*, Tehran: SAMT. [in Persian].
- Nadvī, 'Abd al-Ma'īd (2012). *Nuqūsh-i Ḥazrat Sayyid Aḥmad Shahīd*, Lakhnaw: al-Furqān. [in Urdu].
- Nadvī, Sayyid Abū al-Ḥasan 'Alī (1396). *Āngāh kih Nasīm-i Īmān Vazīd*, Tarjumah-'i Muḥammad Ibrāhīm Dāmanī, Web-sāyt-i Muwahhidīn. [in Persian].
- Nadvī, Sayyid Abū al-Ḥasan 'Alī (1396). *Imām Sayyid Aḥmad Shahīd dar Āyīnah-'i Tārīkh*, Tarjumah-'i Muḥammad Qāsim Qāsimī, Web-sāyt-i Majmū'ah-'i Muwahhidīn. [in Persian].
- Nadvī, Sayyid Abū al-Ḥasan 'Alī (2011). *Sīrat-i Sayyid Aḥmad Shahīd*, Lakhnaw: Majlis-i Taḥqīqāt va Nashrīyāt-i Islām. [in Urdu]
- Nahraw, Jawāhir Lāl (1361). *Kashf-i Hind*, Tarjumah-'i Maḥmūd Tafazzulī, Tehran: Amīr Kabīr. [in Persian].
- Nashāt, Shāh 'Abd al-Raḥmān (2015). *Sayyid Aḥmad Shahīd: Shakhshīyat, Tahrīk aur Āsārāt*, Lakhnaw: Dār-i 'Arfāt. [in Urdu].
- Pīters, Rādūlf (1365). *Islām va Isti'mār yā Jahād dar 'Aṣr-i Ḥāzīr*, Tarjumah-'i Muḥammad Kharqānī, Mashhad: Intishārāt-i Āstān-i Quds-i Raḍavī. [in Persian].
- Qadir, Altaf (2014) «Historiography of the Jihad Movement: A Critique of the Selected Portions of Muhammad Wazir Khan and Ghulam Rasul Mihr's Works», Journal of the Research Society of Pakistan, 53 (1): 281-294.
- Qadir, Altaf (2014) «Historiography of the Jihad Movement: A Critique of the Selected Portions of Muhammad Wazir Khan and Ghulam Rasul Mihr's Works», Journal of the Research Society of Pakistan, 53 (1): 281-294.
- Qadir, Altaf (2015) Saiyid Ahmad Barailvi: His Movement and Legacy from the Pukhtun perspective, Delhi: SAGE.
- Qadir, Altaf (2015) Saiyid Ahmad Barailvi: His Movement and Legacy from the Pukhtun perspective, Delhi: SAGE.

- Qarā'ī, Fiyāz (1384). *Adyān-i Hind*, Mashhad: Dānishgāh-i Firdawsī Mashhad. [in Persian].
- Shah, Ebadur Rahman (2009) Saiyid Ahmad Shahid: Life, Mission and Contributions, Lucknow: Academy of Islamic Research and Publications.
- Shah, Ebadur Rahman (2009) Saiyid Ahmad Shahid: Life, Mission and Contributions, Lucknow: Academy of Islamic Research and Publications.
- Shahīd, Sayyid Muḥammad Ismā'īl (1246). *Ṣirāṭ-i Mustaqīm*, Lāhawr: al-Maktabah al-Salafīyah. [in Persian].
- Stūdārd, Lūtrūp (1320). *'Ālam-i Naw-i Islām yā Imrūz-i Musalmānān*, Tarjumah-'i Sayyid Aḥmad Muḥadhdhab, Tehran: Ṭab'-i Kitāb. [in Persian].
- Ṭarafdārī, Maṣṣūr (1400). *Isti'mār-i Ingilīs va Musalmānān-i Shībh-i Qārrah-'i Hind*, Qum: Pizhūhishgāh-i Ḥawzah va Dānishgāh. [in Persian].
- 'Uthmānī, Qamar Aḥmad (1983). *Barelī se Bālākōṭ*, Lāhawr: Idārah-'i Islāmīyāt. [in Urdu].